

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2013

Arjan de Haan en
Bert van der Lingen

JAARBOEK 2013

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2013

Redactie: Arjan de Haan en Bert van der Lingen

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Tabakspijp gemaakt t.g.v. het 50-jarig jubileum van Felix Meritis te Amsterdam. Gouda, Pieter Stomman, 1827.
(Foto en collectie Aad Kleijweg, Delft)

Achterzijde omslag: Bord met afbeelding van zittende pijproker, Delfts blauw.
(Foto A.R. de Haan, collectie R.J. de Haan, Hilversum)
Zie tevens afbeelding hieronder.

ISBN: 978-90-801138-0-0

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Kleipijpen van de scheepswerf van Topsvoort aan de Oosteinderweg te Aalsmeer Bert van der Lingen	9
Waarom de ontwikkeling van de pijpennijverheid in België zo anders was als die in Nederland Ruud Stam	33
Bijzondere pijpen uit de digitale Gambier catalogus Arthur van Esveld	51
Een Amerikaanse Chesapeake pijp en een Turkse tsjiboek uit een sloot in de Schermer Bert van der Lingen	59
Felix Meritis: inkoop, gebruik en hergebruik van kleipijpen, 1784-1861 Bert van der Lingen	65
Een Duits engeltje in Leiden Ewout Korpershoek	87
Duitse kleipijpen, de St. Louis World Fair 1904 en Amerikaanse stripfiguren Arjan de Haan	93
Een zeemonsterpijp uit de Nieuwkoopse polder Bert van der Lingen	107
De verspreiding van steel- en manchetpijpen in Europa (16e - 19e eeuw). Een overzicht van de ontwikkeling Ron de Haan	115
Een huis vol pijpen. De boedelinventaris van Geertje Dircks van Neck te Gouda, 1695 Bert van der Lingen	125
Wandtegels versierd met pijprokers: 'Tabackblasers' als wandversiering Wiard Krook	137
English summaries	150

Voorwoord

Voor u ligt het eerste jaarboek van de 'PKN, Stichting onderzoek historische tabakspijpen'.

Waarom dit jaarboek? Ons is gebleken dat er bij een groeiende groep leden behoefte bestaat om de banden met vakmensen, zoals archeologen, historici en kunsthistorici, aan te halen. Daarvoor is het nodig dat wij beschikken over een representatieve jaarlijkse uitgave die ook voor vakmensen interessant is en waar ook zij bijdragen in kunnen publiceren. Ook is er al langere tijd behoefte om artikelen van een grotere omvang te kunnen publiceren. Veelal werden langere artikelen als een soort feuilleton over meerdere nummers verdeeld. Een voorbeeld is het archiefonderzoek naar de pijpenmakers in Leiden door Hans van der Meulen. Dergelijke belangrijke artikelen komen immers als feuilleton niet tot hun recht.

In dit jaarboek treft u een keur van artikelen aan, die veel verschillende onderwerpen behandelen en vanuit verschillende invalshoeken zijn geschreven. Zo zijn er van Bert van der Lingen, en van Ewout Korpershoek artikelen die interessante nieuwe archeologische vondsten tot onderwerp hebben. Wiard Krook schrijft over pijprokers op tegels van de 17e tot 20e eeuw. Arthur van Esveld belicht een aantal zeldzame pijpen van Gambier. Ron de Haan gaat in op de tweedeling in Europa tussen de steelpijpen die vooral in het westen van Europa werden gemaakt en de manchetpijpen die vooral uit Turkije en het oosten van Europa bekend zijn. Arjan de Haan verbindt Amerikaanse folklore met exportpijpen die massaal in Europa vervaardigd zijn voor de Amerikaanse markt.

Op basis van archiefonderzoek zijn door Bert van der Lingen artikelen geschreven over het enorme verbruik van pijpen bij Felix Meritis en over een boedelinventaris van een Goudse handelaarster in pijpen. En Ruud Stam gaat in op de vraag waarom de ontwikkeling van de Belgische kleipijpenindustrie zo sterk afweek van wat we hier in Nederland kennen.

Wij wensen u veel lees- en bladerplezier in dit eerste jaarboek van de Stichting PKN,

Het Bestuur van de 'PKN, Stichting onderzoek historische tabakspijpen'.

Een huis vol pijpen. De boedel-inventaris van Geertje Dircks van Neck te Gouda (1695)

Bert van der Lingen

In het Streekarchief Hollands Midden in Gouda bevindt zich een bijzondere notariële akte met betrekking tot de pijpenhandel aan het eind van de zeventiende eeuw. Het is de Staat en Inventaris die werd opgemaakt na het overlijden van Geertje Dircks van Neck¹, weduwe van Jan Ariense Block². In deze inventaris uit 1695 is interessante informatie te vinden over de pijpenhandel van Geertje. Haar afnemers woonden voornamelijk in de Zuidelijke Nederlanden, een gebied waar nauwelijks iets over bekend is met betrekking tot de export van kleipijpen in de 17e en 18e eeuw. Interessant zijn ook de namen en prijzen van de ruim 700 duizend pijpen die in haar huis op voorraad stonden.

Van Verwint naar Block

Geertje was eerder getrouwd met Lambert Verwint, een zoon van de Goudse pottenbakker Gerrit Verwint. Gerrit had een pottenbakkerij in de Drapierstraat en verkreeg in 1654 het eigendom van een pottenbakkerij in de Spieringstraat die later door Lambert werd overgenomen³. Lambert trouwde met Geertje Dircks van Neck maar overleed al in 1669 op vrij jonge leeftijd waarna Geertje de pottenbakkerij en de handel in klei alleen voortzette. Waarschijnlijk handelde zij toen ook al in pijpen. Op 29 april 1674 hertrouwde zij met de schipper en koopman Jan Ariensz Block⁴ die tevens als pottenbakker⁵ en handelaar in pijpjaarde wordt genoemd.⁶ Block was in 1667 eerder getrouwd met een dochter van de Goudse pottenbakker Pieter Sprot.⁷

Jan Ariensz Block had voor zijn huwelijk met Geertje mogelijk twee schepen tegelijk in de vaart om zijn potten, pijpen en klei naar afnemers te vervoeren.

Afb. 1. Een 'Smalschip of Dam-schuyt', 1700-1750.

In 1674 of kort daarvoor had hij van Leendert Swaenenburg een damlopersschip of damschuit gekocht en op 14 november 1677 kocht hij van Maarten Pietersz Sprot eenzelfde schip. Deze platte binnenvaartschepen konden met een lier over dammen en dijken worden getrokken en hadden daarvoor meer bereik in het binnenland. (Afb. 1) Na het overlijden van Jan Ariensz kwamen de schepen in eigendom en gebruik van Pieter en Arien Block, zonen uit zijn eerste huwelijk. Die waren nog 225 gulden schuldig aan de boedel voor de laatste afbetaling van het eerste schip en een som van 320 gulden voor het van Sprot gekochte schip.

Handel

Hoewel hij een jaar eerder een nieuwe damschuit had gekocht ging Jan Ariensz Block in 1675 een samenwerking aan met de Goudse schipper Jan Reijers om zijn handel in potten en tabakspijpen op te zetten en leende hem hiertoe 1.100 gulden. Reijers stelde zich garant met zijn handelsvoorraad en privé goederen.⁸ De samenwerking met Reijers liep niet goed af en mogelijk was dit de reden waarom Block zich in 1677 met het merk IAB 'voor koopman' in het pijpenmakersgilde liet inschrijven.⁹ (Afb. 2)

Naast pijpenmakers kochten ook kooplieden zich in het gilde in en verkregen hiermee een merk in eigendom.¹⁰ We onderscheiden de pijpenmaker-koopman en de koopman zonder werkplaats. Block behoorde tot de eerste categorie. Hij zal pijpen in zijn eigen pottenbakkerij hebben vervaardigd maar kon bij grote bestellingen gebruik maken van toeleveranciers, de zogenaamde buitenbazen die in opdracht pijpen met zijn merk IAB vervaar-

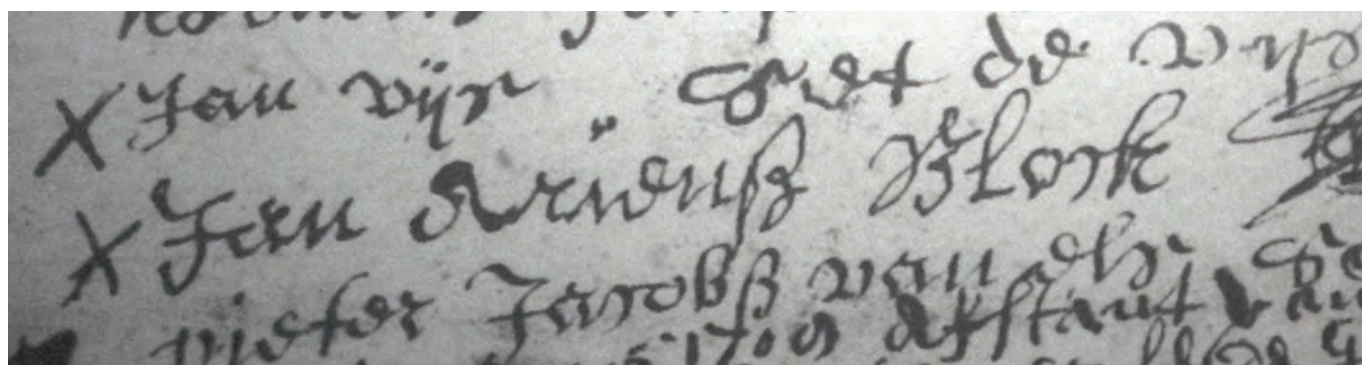
digden. De buitenbazen werden vaak gefinancierd door kooplieden die veelal hun eigen merk lieten zetten. Vanaf de oprichting van de pijpenmarkt in Gouda (1686) mochten pijpenmakers geen handelaar meer zijn en handelaars geen pijpenmaker. De laatste mochten ook geen merk meer bezitten. Omdat Block voor 1686 al gebruik maakte van de oude rechten waren de nieuwe regels niet van toepassing voor hem en kon hij op de oude voet verder. In 1681 moest Block voor het bestuur van het pijpenmakersgilde verschijnen "ter zake dat gedaagde een ander mans merk op zijn tonne heeft gezet". Dit was volgens Artikel 8 van de gildebrieff verboden. Block werd veroordeeld tot het betalen van zes gulden boete maar bij vonnis werd uiteindelijk beslist dat hij slechts de helft aan het bestuur hoefde te betalen.¹¹

Pijpenpotten

In 1676, een jaar na het mislukte avontuur van Block met Jan Reijers, kregen de vier pottenbakkers Claes Claesz Smient, Pieter Calff, Jan Scharenburg en Geertje Dircks van Neck het exclusieve recht om twaalf jaar lang pijpenpotten van witte aarde met een vastgestelde maat te mogen vervaardigen voor 8 stuivers. Deze maat kon afhankelijk van de grootte van de order enigszins variëren.¹² In 1689, een jaar na het aflopen van het octrooi, verkochten Jan en Geertje de pottenbakkerij in de Spieringstraat voor 4.600 gulden aan Maria Both.¹³ Een jaar later overleed Jan Ariensz Block en in 1695 overleed Geertje.

De dochter van Geertje

Kennelijk heeft de afwikkeling van haar nalatenschap nogal wat voeten in aarde gehad. Nog in 1704 wordt haar dochter Neeltje Lamberts Verwint door

Afb. 2. Inschrijving pijpenmakersgilde Jan Ariensz Block. (SAHM, Gildeboeken 1660-1724)

de arts Justus van den Boogaert voor het gerecht gedaagd vanwege een openstaande rekening van 21 gulden voor afgelegde visites aan moeder Geertje.¹⁴ Weer drie jaar later stapt Neeltje 'als dochter en boedelhoudster van haar moeder Geertje Dircx van Neck' zelf naar het gerecht om bij een huurder een restant schuld aan huishuur op te eisen.¹⁵ Neeltje was een dochter uit Geertje's eerste huwelijk met Lambert Verwint. Zij trouwde met de pijpenmaker Joost Pietersz de Meijer die in 1691/1694 in het gilde werd ingeschreven met het exportmerk lelie. Pijpen gemerkt lelie zijn onder meer naar Zweden geëxporteerd, waar behalve dubbelconische modellen uit de jaren 1660-1680 ook een vroeg trechter model uit zijn werkplaats is gevonden.¹⁶ Na het overlijden van Meijer ging het eigendom van de lelie naar Neeltje die het merk tot haar overlijden (c1718/1720) in eigendom had.¹⁷

De bezittingen van Geertje:

Onroerende goederen

Geertje had een vijftal huizen met erven in eigendom die ze verhuurde voor bedragen tussen de 36 en 60 gulden per jaar. De panden stonden op de Molenwerf, in de Kuiperssteeg, Weijepoort, Keizersstraat en in de Spieringstraat waar ook de in 1689 verkochte pottenbakkerij stond. Omdat alle huizen werden verhuurd is niet duidelijk waar Geertje zelf woonde toen zij overleed. Aan obligaties had ze 3.000 gulden ten laste van het Gasthuis van Gouda en 1.000 gulden ten laste van Maria Elsevier, de weduwe van Cornelis de Lange, de oud burgemeester van Gouda.

Rondgang huis en inboedel

In het huis waar Geertje woonde was ook haar handel gevestigd. In het voorhuis hingen zes schilderijen waaronder een banket en een groot schilderij van 'eenige heijdense goden', terwijl in het bijgelegen kantoor een aantal godsdienstige werken stonden. Bij de haard lagen 35 boeken 'grauw twee ponds papier' die gebruikt zullen zijn bij het inpakken van de pijpen. In de kelderkamer stond een bedstede en wat porselein. Ook werd hier het zilver bewaard waaronder vier zoutvaten, een mosterdpot

en een tabaksdoos. Achter het portaal is de keuken stond wat porselein en een ledikant. In de achterkamer lagen onder meer tafellakens, beddengoed en wat kleding opgeslagen, waaronder vier hemden van Francoijs Francke Chacher die Geertje achtergehouden had wegens niet betaald kostgeld. Op de plaats stond wat rood en geel aardewerk en voorwerpen die gebruikt werden voor de handel; een oude kruiwagen, 22 oude pijpentonnen en een half vat en twee regentonnen met ijzeren hoepels die gebruikt werden voor het dichtmaken van pijpentonnen. Uit de inhoud van de boedelinventaris kan worden opgemaakt dat Geertje welgesteld was en tot de gegoede burgerij behoorde.

Een huis vol pijpen

Geertje had een enorme voorraad van 4.939 gros ofwel 711.216 stuks pijpen op voorraad in huis. Een toonbank of winkelinventaris behoorde niet tot de inboedel, waaruit mag worden opgemaakt dat Geertje waarschijnlijk geen kleine partijtjes aan

Afb. 3. Pijpenmand gevuld met lange BS gekroond pijpen op uithangbord Fa. P.J. van der Want Azn., Gouda (1898-1910). (Museum Gouda)

particulieren verkocht. Dit bevestigt haar status als pijpenhandelaarster. De pijpen stonden opgeslagen op de achterzolder, op de vliering, in het voorhuis, in de voorkamer, op zolder en in het hangkamertje. (Tabel 1) Op de achterzolder, vliering, voorkamer en zolder worden in de inventaris geen andere voorwerpen genoemd. Deze kamers waren kenmerkend specifiek bedoeld voor de opslag van pijpen.

Het merendeel van de pijpen (77%) was opgeslagen in het voorhuis, op de voorkamer en op zolder. Uit de samenstelling van het geheel blijkt dat er geen voorkeur was om pijpen met een bepaalde kwaliteit of prijsklasse op een specifieke kamer op te slaan. De pijpen stonden verdeeld over de kamers door elkaar en er lijkt geen vaste lijn in deze opslag te zitten met uitzondering van de vliering waar alleen 'slechte pijpen' van 5 stuivers en 8 penningen per gros stonden. In totaal stonden er 14 tonnen met 285 gros grove pijpen op de vliering. Deze 'slechte pijpen' stonden overigens ook op de achterzolder en in het voorhuis tussen de duurdere soorten. In het hangkamertje stonden vier mandjes met ieder twee gros 'gladde corte porceleijne' pijpen en 30 mandjes met ieder twee gros 'corte fijne gedraaide porceleijne' pijpen. Het zijn de enige pijpen waar geen waarde bij werd vermeld. Dezelfde pijpen stonden elders in huis voor prijzen van respectievelijk 11 en 12 stuivers per gros. Mogelijk stonden deze pijpen klaar voor verzending.

Er is een duidelijk verschil waar te nemen wat betreft de verpakking en de opslagruimte. Tonnen stonden overal in het huis met uitzondering van het hangka-

Tabel 1: Totaal aantal tonnen, manden en pijpen per kamer

Locatie:	tonnen	manden	gros	stuks	%
Voorhuis	58	20	1.392,5	200.520	28
Voorkamer	17	67	1.260,5	181.512	25
Hangkamertje	0	34	68,0	9.792	1
Zolder	54	7	1.135,0	163.440	24
Achterzolder	21	0	798,0	114.912	16
Vliering	14	0	285,0	41.040	6
	164	128	4.939,0	711.216	100

mertje en manden stonden alleen beneden in het voorhuis, in de voorkamer en in het hangkamertje. Slechts zeven manden stonden op zolder opgeslagen.

Soorten en kwaliteiten

Hoewel Gouda bekend stond om zijn lange tabakspijpen van hoge kwaliteit verkocht Geertje deze soort nauwelijks. De totale voorraad van 4.939 gros bestond voor 3.308,5 gros (67%) uit korte pijpen en 1.630,5 gros (33%) lange pijpen.¹⁸ Kijken we specifiek naar de kwaliteit dan blijkt bijna de helft van Geertje's pijpen 2.301,5 gros (47%) uit grove kwaliteit te bestaan en 2.637,5 gros (53%) uit fijne en porceleijne kwaliteit. De betere kwaliteit bestond hoofdzakelijk uit korte pijpen waarvan de duurste 8 tot 9 stuivers per gros kostten. De lange fijne pijpen met kleine koppen waren 10 stuivers en 8 penningen en die met grote koppen 2 stuivers duurder. De duurste pijpen waren de lange gladde porceleijne pijpen van 20 stuivers per gros en de lange gedraaide porceleijne pijpen van 20 stuivers en 6 penningen waarvan een zeer geringe hoeveelheid van respectievelijk 5 en 3 gros aanwezig was.

De pijpen worden hieronder op prijs en kwaliteit gepresenteerd. Allereerst de goedkoopste grove soort die in het archiefstuk 'slechte' worden genoemd en daarna de duurdere fijne en porceleijne kwaliteiten.

Pijpen op voorraad

Grove kwaliteit

Met in totaal 97 tonnen vormden de 'slechte' ofwel grove pijpen de grootste voorraad van Geertje. In totaal had ze 2301,5 gros pijpen van deze kwaliteit op voorraad. De prijs van deze soort bedroeg 5 stuivers en 8 penningen per gros. Er is geen verdere informatie bekend over deze pijpen. Waren het gladde grove pijpen of misschien grove pijpen met een zijmerk? Over het totaal genomen hebben deze tonnen een gemiddelde inhoud van 24 gros. Kijken we echter naar de locatie van opslag zien we opvallende verschillen. De tonnen met grove pijpen op de achterzolder hadden een inhoud van 30 tot 55 gros per ton terwijl de inhoud in de overige kamers

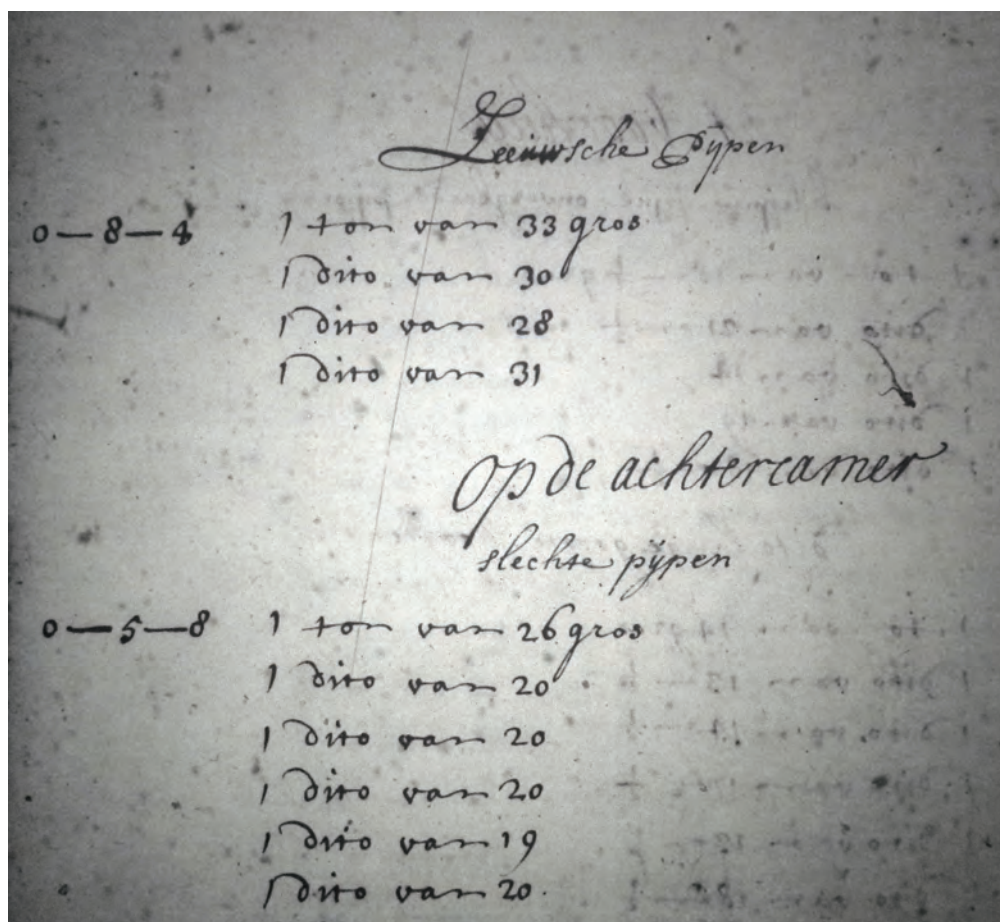
Tabel 2: Fijne kwaliteit, soorten en prijzen ¹⁹

soort	Prijs				gemiddelde inhoud	
	per gros	tonnen	manden	gros		
Cachotten	0-7-0	1		42,5	6.120	22,5
Zeeuwsche pijpen	0-8-4	13		396,0	57.024	31,0
Corte fijne	0-8-8	12		204,5	29.448	17,0
dito	0-8-8		1	6,0	864	6,0
Gedraeijde princen	0-9-0	9		166,5	23.976	18,5
dito	0-9-0		8	76,0	10.944	9,5
Lange fijne cleijne hoofden onverglaest	0-10-8	17		397,5	57.240	23,0
dito	0-10-8		42	754,5	108.648	18,0
Lange groote onverglaest	0-12-8	12		177,0	25.488	15,0
Lange fijne verglaesde	0-12-0			51,0	7.344	6,0
		64	51	2.272	327.096	

tussen de 18 en 27 gros bedroeg. Alleen in het voorhuis was een eenmalige uitschieter met 42 gros. Het verschil zal niet liggen in de bereikbaarheid van de locatie want dan zouden op de achterzolder juist minder grote en minder zware tonnen zijn opgeslagen. Mogelijk werden de grove pijpen in grotere verpakkingen geleverd en werden ze op de achterzolder in kleinere vaten verpakt voor de verkoop. Bijna de helft van de pijpen bestond uit fijne kwaliteit

waarvan de 'cachotten' met een prijs van 7 stuivers per gros de goedkoopste waren. Van deze pijpen was de ketel geglaasd en deze hadden een hielmerk. In het voorhuis stond van deze soort een ton met 22,5 gros en er waren twee 'staarten' ofwel restanten van totaal 20 gros. Voor welke soort de benaming cachotten staat is niet duidelijk. In de achttiende eeuw werden met 'casjotten' rondbodempijpen bedoeld maar deze soort kwam pas rond 1730 op de markt.

Afb. 4. 'Zeeuwsche' en 'Slechte' pijpen.
(SAHM, Gildeboeken 1660-1724)

Afb. 5. Trechter model met getordeerde of 'gedraaijde' steel, hielmerk SH gekroond, 1690-1710. Bodemvondst Amsterdam. Gouda, Steven Hendricksz de Jonge (1686-1712). (prive collectie)

Een slag duurder waren de 'Zeeuwsche pijpen' waarvan 13 tonnen op voorraad stonden met een inhoud tussen de 25 en 35 gros ofwel gemiddeld 31 gros. De Zeeuwse pijpen hadden een waarde van 8 stuivers en 4 penningen per gros en waren evenals de cachotten een korte soort. Waarschijnlijk gaat het hier om pijpen gemerkt met het wapen van Zeeland. Pijpen werden ook wel met hun merk aangeduid. Zo worden in archiefstukken pijpen als 'musketiers' en 'bokjes' aangeduid, waarvan bekend is dat hiermee pijpen werden bedoeld waarop de merken musketier en de bok met B waren gestempeld. Het wapen van Zeeland was eind zeventiende eeuw eigendom van Gijsbert Aelbertsz Meeringh.²⁰ Volgens het kleiboek (Tabel 4) had hij een schuld van ruim 84 gulden aan Geertje wegens geleverde klei. Kennelijk leverde Geertje de grondstof aan Meeringh en nam zij daarna het eindproduct van hem af.

Algemeen van beschrijving zijn de 'corte fijne pijpen'. Deze pijpen waren aan de ketel gepolijst en hadden een hielmerk. De inhoud van een ton korte fijne pijpen bedroeg tussen de 13 en 21 gros met een gemiddelde van 17 gros. In totaal was er 210,5 gros van deze soort. Opvallend is dat tussen de tonnen ook één mand met 6 gros korte fijne pijpen stond. Een gros van deze soort had een waarde van 8 stuivers en 8 penningen.

Bijzonder fraaie pijpen waren de 'gedraaijde princen' die zowel in tonnen als manden waren verpakt. Er stonden 9 tonnen met een inhoud van 11 tot 31 gros, met een gemiddelde van 18,5 gros per ton en nog 8 manden met een gemiddelde inhoud van 9,5 gros per mand. Deze pijpen kwamen op 9 stuivers per gros en behoorden gezien de verhouding prijs en kwaliteit eveneens tot de fijne soort. De overige

Tabel 3: Porceleijne kwaliteit, soorten en prijzen

Soort	gros prijs	ton	mand	gros	stuks	gemiddelde inhoud
Gladde corte porceleijne	0-11-0	1		20,0	2.880	20,0
Dito	0-11-0		8	63,5	9.144	9,0
gladde corte porceleijne	onbek.		4	8,0	1.152	2,0
Corte gedraeijde porceleijne	0-12-0	2		34,0	4.896	17,0
Corte gedraeijde	0-12-0		21	172,5	24.840	8,0
corte fijne gedraeijde porceleijne	onbek.		30	60,0	8.640	2,0
lange gladde porceleijne	1-0-0			5,0	720	5,0
lange gedraeijde	1-6-0			3,0	432	3,0
		3	63	366,0	52.704	

pijpen met gedraaide stelen vielen onder de korte porcelejne soort en waren drie stuivers per gros duurder. Waarschijnlijk worden hier trechtvormige modellen met een getordeerde steel met het merk prins bedoeld. Dit merk was eigendom van Jan Jansz de Vriend (1674-1700)²¹ uit een bekende familie van pijpenmakers en pijpenhandelaren. Een duurdere soort waren de 'lange fijne cleijne hoofden onverglaest' ofwel lange fijne onverglaesde pijpen met kleine koppen die hier ook als 'lange cleijne hoofden onverglaest', 'lange fijne onverglaesde' en 'kleijne fijne onverglaesde' pijpen werden genoemd. Met onverglaesd zal de steel zijn bedoeld die bij de fijne kwaliteit niet werd gepolijst. Deze lange fijne soort kostte 10 stuivers en 8 penningen per gros en was in 17 tonnen van gemiddeld 23 gros en in 42 manden met gemiddeld 18 gros verpakt.

Naast lange fijne pijpen met kleine koppen waren er ook 12 tonnen met 'lange fijne onverglaesde groote hoofden'. Lange pijpen met grote koppen waren twee stuivers duurder en kostte 12 stuivers en 8 penningen per gros. In de tonnen was gemiddeld 15 gros verpakt.

Op zolder stond nog 51 gros 'lange fijne verglaesde' pijpen van 12 stuivers per gros, verpakt in zes manden van gemiddeld 8,5 gros. Mogelijk was dit een soort van middelkoppen, een soort die tussen de kleine en grote koppen lag. Het blijft alleen onduidelijk waarom juist alleen deze als fijne aangemerkte soort gepolijst wordt genoemd.

Porcelejne kwaliteit (Tabel 3)

De duurste soort zijn de pijpen van de porcelejne kwaliteit. Hiervan waren zowel korte als lange modellen op voorraad. Deze soort werd het minst aangetroffen maar wel met de meeste variaties in verpakkingen. De pijpen waren verpakt in 3 tonnen, 29 hoge manden en 34 kleine bennetjes van ieder 2 gros. De 91,5 gros 'gladde corte porcelejne' pijpen werden gewaardeerd op 11 stuivers per gros. Ze waren verpakt in een ton met 20 gros, 8 manden met gemiddeld 8 gros en vier mandjes van ieder twee gros. Naast de korte gladde waren er ook 'corte gedraaijde porcelejne' pijpen van 12 stuivers

per gros. Hiervan was een partij in twee tonnen met een gemiddelde inhoud van 17 gros en 21 manden met een gemiddelde inhoud van 8 gros. Van een onbekende prijs zijn 30 mandjes met ieder twee gros 'corte fijne gedraeijde porcelejne' pijpen. Mogelijk ging het om dezelfde soort als hiervoor genoemd.

Inschulden uit het 'Cleijboeck van Geertje Dircksz van Neck' (Tabel 4)

Geertje hield in haar kleiboek de namen bij van cliënten die haar nog geld schuldig waren wegens de leveranties van klei. Onderaan de lijst met namen lezen we: 'van dese schulden comt Monsieur Schaerenburch de helft'. In de kleihandel had Geertje een compagnon, Jan Scharenburg, een van de pottenbakkers met wie zij eerder octrooi had verkregen om pijpenpotten te maken. Van de zeventien namen in het kleiboek zijn er vier of vijf van pijpenmakers. De overigen zullen van pottenbakkers zijn waaraan klei was geleverd. De pijpenmakers zijn Leendert Sijmonsz Kunst, werkzaam 1674-1693 met het merk enkel kruis gekroond, Thomas Jooste de Gaeij, werkzaam 1671-1702 met het merk TIDG en Gijsbert Aelbertsz Meeringh, werkzaam 1691-1699/1704 met het wapen van Zeeland.²² Cornelis Danen [Danielse] Korthals was mogelijk pottenbakker en stond bij het pijpmakersgilde ingeschreven als koopman

Afb. 6. Pijpenmand met lange pijpen en pakjes brieftabak met lakzegel van fabrikant op gevelsteen D'Goysse Boer in de Eerste Looiersdwarsstraat 125 te Amsterdam. (Vereniging Vrienden van Amsterdamse gevelstenen)

Tabel 4: Inschulden uit het Cleijboeck

<u>Leendert Kunst</u>	40-0-0	Jeroen Jansz	30-0-0
<u>Jan Hendrickse</u>	39-0-0	Jillis Claesz	57-12-0
<u>Thomas de Gaeij</u>	15-1-0	Jillis Claesz	20-18-0
<u>Crijn Dirckse</u>	9-16-0	Leendert Bastiaensz	95-6-0
<u>Cornelis Danen Korthals</u>	12-8-0	Daniel Jorissen	13-0-0
<u>Gijsbert Meeringh</u>	84-16-0	Arien Bultje	44-0-0
Marritje Quasten	28-0-0	Toontje op de Vijverstraat	56-4-0
Pieter de Poortier	65-5-0	Frans de Sackedraeger	36-14-0
Michiel Jansz	25-0-0	Rut Meijbos	27-0-0
Annitje Pooij	38-0-0		

zonder merk.²³ Bij Crijn Dirckse gaat het mogelijk om Crijn Dirckse Veverloo met de merken boom (1675-1729) en KDV (1685/1695-1715/1729).²⁴ Met Jan Hendrickse wordt mogelijk de eigenaar van het springend hert bedoeld, maar aangezien het een vrij algemene naam betreft bestaat hier geen zekerheid over. Daarnaast was Hendrickse werkzaam in de periode 1679-1683/1688²⁵ en zou het hier om een zeven jaar oude schuld gaan.

Inschulden uit pijpmakersboek

Van het pijpmakersboek dat Geertje bijhield is de oorspronkelijke bedoeling niet meer te achterhalen. Er staan een elftal namen in van personen die schulden hadden aan Geertje waaronder geleend geld en huishuur, zaken die we niet in dit boek zouden verwachten. Daniel Corthals heeft een schuld van 94 gulden en Pieter Poortier heeft een restschuld van 22-10-0 'over backen van potten'. Wie de overige personen waren en wat de reden van hun schuld was is niet bekend. In dit boek vinden we slechts twee namen van pijpmakers: Cornelis van den Bergh met een schuld van 19-12-0 en Dirck van den Bos met een schuld van 25-10-0. Opvallend genoeg hadden beide pijpmakers in hetzelfde jaar hun meesterproef afgelegd en werkten ze in dezelfde periode. Van den Bergh had in 1692 zijn meesterproef afgelegd en gebruikte in de periode 1692-1692/1695 het merk Joris en de draak en Dirck Leendertsz van den Bos (1692-1692/1695) nam het merk 16 gekroond aan.²⁶ Bij beiden wordt als einddatum 1692/1695 gegeven terwijl Geertje in 1695 overleed. Ook dit is meer dan opvallend. Zou het kunnen zijn dat Geertje, twee jaar na het overlijden van haar man, deze pijpmakers hielp

om hun eigen bedrijf te beginnen en dat deze samenwerking door haar eigen overlijden in 1695 abrupt stopte? Heeft Geertje mogelijk in deze startende pijpmakers geïnvesteerd om van hen onder bepaalde voorwaarden pijpen in te kopen om van een constante aanvoer verzekerd te zijn?

Inschulden uit leveranties van pijpen

Geertje moet een levendige pijpenhandel met de zuidelijke Nederlanden hebben gehad waarvan de basis door Jan Ariense Block zal zijn gelegd. Hoewel Block daar naar alle waarschijnlijk een grote markt voor zijn pijpen had is daar tot nog toe weinig van teruggevonden. Block exporteerde mogelijk een deel van zijn pijpen met het IAB merk. Aangezien hij tevens koopman was zal hij zijn handelswaar ook bij andere pijpmakers hebben ingekocht. De pijpen werden afhankelijk van kwaliteit en lengte, in kisten, manden of tonnen per schip verzonden. In Nederland worden weinig IAB pijpen gevonden, mogelijk ging een belangrijk deel hiervan naar de zuidelijke Nederlanden. Uit België is mij slechts één met IAB gemerkte pijp bekend. Die werd, mogelijk al aan het eind van de 19e eeuw, in bagger uit de Dijle in Mechelen gevonden.²⁷ Helaas is niet bekend welk pijpmodel is gevonden en uit welke periode de pijp dateert. In Mechelen woonde Jan de Cock die met ruim 1.047 gulden de grootste schuld aan de boedel van Geertje had. Ook in Zweden is een IAB pijp gevonden. Het gaat hier om een dubbelconisch model uit 1660-1680²⁸ die door Jan Ariensz Block of zijn voorganger zal zijn geëxporteerd.²⁹

Duco geeft als werkzame periode van Jan Ariensz Block 1677/1678-1687/1693.³⁰ Block overleed echter in 1690. De pottenbakkerij was al in 1689 verkocht en in dat jaar, maar mogelijk al eerder, was er een einde gekomen aan de pijpmakerij. Na het overlijden van Jan Ariensz Block hield Gertje zich waarschijnlijk alleen bezig met de handel in pijpen en klei.

Van het totaal bedrag van ruim 6.145 gulden die afnemers schuldig waren aan Geertje staat circa 3.462 gulden op naam van cliënten in Gent en Mechelen en bijna 2.204 gulden bij afnemers die waarschijnlijk

Tabel 5: Uitstaande schulden.

Afnemers in de zuidelijke Nederlanden		Afnemers mogelijk afkomstig uit de zuidelijke Nederlanden	
Jan Schellaart tot Gent	425-2-0	Bernart Stevens de ouden man	87-14-12
Gillis van Wabacke tot Gent [per reste schuldigh]	93-15-6	Matthijs Stevens	864-17-8
Jan de Wael tot Gent	174-2-0	Claes Hendrikse	79-19-4
Jan de Meijert tot Gent [bij Pieter Block ontvangen]	62-8-0	Bernart Stevens de Jonge	324-2-8
Juffr de Sitter tot Gent	169-7-0	Barber Thijssen	25-0-0
Jan Danielse tot Gent	4-13-8	Matthijs Block	26-0-0
Dirck van der Elck tot Gent [is questie over]	334-7-0	Pieter Plock rest op reeck. van Jan Kasperssen	19-0-8
Joris Versluijs tot Gent	58-3-0	Vroutje Backers [rest]	91-10-0
Paulus Meeringh tot Gent	358-14-4	Paulus Loef	687-13-0
Vaertje Pieters van Heusden [is caduc]	39-5-0		
Jan de Cock tot Mechelen	1047-8-0		
Jan van Aecken tot Oostende	58-15-0		
Jillis Willemsz tot Loockeren	36-0-0		
	2862-0-2		2204-17-8

eveneens in deze regio wonen maar waarvan dit niet met zekerheid kan worden vastgesteld. Van Matthias Stevens uit Gent (mogelijk dezelfde als Matthijs Stevens?) was ondertussen 600 gulden ontvangen. Binnen de noordelijke Nederlanden vinden we een openstaand bedrag van ruim 478 gulden, nog geen 8% van het totaal aan uitstaande schulden. Met enige voorzichtigheid kan hieruit worden opgemaakt dat de meeste handelswaar van Geertje in het zuiden werd afgezet. Mogelijk werden de pijpen van Geertje door Pieter en Arien Block (de zonen uit het eerste huwelijk van Jan Ariensz Block) vervoerd. Jan de Meijert uit Gent had namelijk een schuld van 62 gulden en 8 stuivers aan Pieter Block betaald. Dit lijkt erop te wijzen dat Pieter zelf met zijn schip naar de zuidelijk Nederlanden ging om handelswaar weg te brengen. Daarnaast had Geertje keus in het transport van haar pijpen, die werden niet alleen door Goudse schippers ingeladen en vervoerd maar ook door schippers uit de zuidelijk Nederlanden. Vooral uit de jaren zestig zijn verschillende verklaringen bekend waarin schippers uit de zuidelijk Nederlanden worden genoemd die in Gouda lading innamen, zoals een schipper uit Antwerpen die pijpen, potten en dakpannen van Floris de Lange had ingeladen.³¹ De vaart op Antwerpen, Mechelen en Gent verliep voor een groot deel via Rotterdam.

In de boedelinventaris komen twee schippers voor met een schuld; binnenschipper Theunis Luijten, waarvan de plaats van vestiging onbekend is en de

schipper op Gorinchem. Beiden zullen handelswaar voor Geertje hebben ingeladen voor afnemers in hun eigen stad of regio. De door hen ontvangen bedragen van de verkoop bij aflevering moesten nog worden afdragen. Grote afnemers waren Jan de Veelaer uit Amsterdam en Bouwen Ariensz uit het nabij gelegen Boskoop die mogelijk ook pijpen noordwaarts vervoerde. Slechts bij één persoon, Pieter Willemse Bockhoven, staat expliciet vermeld dat het 'over pijpen' gaat. Bockhoven was familie van een Goudse familie van pottenbakkers, kooplieden en later ook pijpenmakers. Kennelijk had hij bij Geertje pijpen ingekocht voor zijn eigen handel. Van der Meulen vermeldt deze Bockhoven vanaf 1677 met het merk bok met B en in een eerdere publicatie met de melkmeid, terwijl deze naam in Duco 2003 in het geheel niet voorkomt.³² Wellicht is deze verwarring ontstaan uit het feit dat Bockhoven als koopman in het gilde stond ingeschreven en niet als pijpenmaker.

Tabel 6: Inschulden van afnemers in Nederland

Jan de Veelaer tot Amsterdam	230-10-8
Bouwen Ariensz tot Boskoop	117-0-14
de weduwe van Willem Leenen tot Rotterdam	44-7-8
Neeltje Jacobs van Strijen	5-15-0
De schipper van Goringhem	19-13-0
Theunis Luijten binnenschipper	61-2-0
Pieter Willemse Bockhoven over pijpen	73-11-0
	551-19-0

Onder de inschulden staan verder nog een tweetal namen 'over backen van pijpen'; Joost Pooij met een bedrag van 41-18-0 en de weduwe van Simon Ariensen met 96-5-0. Bij beiden staat de opmerking 'is caduc' wat betekent dat er geen geld meer te halen viel. Deze schulden dateerden nog uit 1689, het jaar waarin de pottenbakkerij was verkocht, of daarvoor. Dit komt aardig overeen met de archief bronnen waarin zij worden vermeld. Een Joost Jacobsz Pooij³³ wordt in de jaren 1660-1690 (zonder merk) in de archieven als pijpenmaker genoemd en Simon Ariensen in de jaren 1669-1686 met het merk SA.³⁴ Verdere gegevens over hen ontbreken. Als laatste in het boek met inschulden vinden we Neeltje de Meijer. De dochter van Geertje had een schudrest van 1.064 gulden en een schuld van 162-5-0 wegens de leverantie van 649 gros pijpen van 5 stuivers per gros. Gezien de prijs waren dit grove pijpen.

Noten:

- 1 In het archief komt o.a in 1703 ook een Grietge Dircxs van Neck wed. Cornelis Willemsz de Jongh voor die eveneens pijpen verkocht. Waarschijnlijk was zij de weduwe van pijpenmaker Cornelis Willemsz de Jonge werkzaam 1674- 1686/1703 en weduwe 1686/1703-1710 (Duco 2003, p.215). Haar eventuele relatie met de in dit artikel genoemde Geertje is niet bekend.
- 2 SAHM, Ac43 (Notarieel Archief), notaris Laurens Balbian, inv. 354, aktenr. 93, 01-08-1695. Hun namen komen we ook tegen als Geertje Dircx van Neck en Jan Ariese of Ariensz. Block.
- 3 Meulen en Smeele 2012, p.28.
- 4 SAHM, DTB 54 deel C, trouwboek Gerecht (schepenen), f. 252r, 19-04-1674.
- 5 SAHM, toegangsnr. ac1, Kohier zout-, zeep-, heren en redemptiegeld 1680, inv.nr. 2296, p.15v.
- 6 Meulen en Smeele 2012, p.40 en p.58.
- 7 SAHM, DTB 54 deel C, trouwboek Gerecht (schepenen), f. 222r, 26-12-1667
- 8 Meulen en Smeele 2012, p.61.
- 9 SAHM, Gildeboeken 1660-1724, p.24.
- 10 Deze en alle navolgende gegevens over de pijpenmaker-koopman en de koopman zijn afkomstig uit Duco 2003, p.22-23.
- 11 SAHM, Kamerboek politiemeesters Gouda 1681, toegangsnr. ac2, inv.nr. 295, p.89v, 26-11-1681 en Duco 2003, p.19-20.
- 12 Meulen en Smeele 2012, p.55 en Meulen 1994, p.212-213.
- 13 Meulen en Smeele 2012, p.41.
- 14 SAHM, Kamerboek politiemeesters Gouda 1704, toegangsnr. ac2, inv. 304, p. 73v, 12-11-1704.
- 15 SAHM, Kamerboek politiemeesters Gouda 1707, toegangsnr. ac2, inv. 305, p. 61v, 18-07-1707.
- 16 Åkerhagen 2012, bijlage op CD-rom: Kritpipor funna i Sverige del 1, p.258 (dubbelconisch), p.415 (trechter) en del 2, p.197 (dubbelconisch).
- 17 Duco 2003, p.126, nr.49.
- 18 Deze aantallen kunnen iets variëren omdat van de 242,5 gros gedraaide prinsen, die hier bij de lange pijpen zijn geteld, de lengte niet bekend is.
- 19 De bedragen zijn vermeld in gulden, stuivers en penningen. 1 gulden=20 stuivers en 1 stuiver=16 penningen.
- 20 Meulen 2003, p.55. Volgens Duco (2003, p.123, nr. 9) wordt de naam geschreven als Gijsbert Aelbertsz Inering, werkzaam 1691-1699/1704.
- 21 Duco 2003, p.133, nr.139.
- 22 Duco 2003, p.149, nr. 345 (enkel kruis gekroond), p.185, nr. 913 (TIDG) en Meulen 2003, p.55 en Duco 2003, p.123, nr. 9 (wapen van Zeeland) die zijn naam schrijft als Gijsbert Aelbertsz Inering.
- 23 Meulen 2003, p.55.
- 24 Duco 2003, p.128, nr. 69 (boom) en p.184, nr. 883 (KDV).
- 25 Duco 2003, p.130, nr. 88.
- 26 Duco 2003, p.135, nr. 163 (Joris en de draak) en p.188, nr. 953 (16 gekroond).
- 27 Hendrickx 1963, p.167, afb. V.
- 28 Åkerhagen 2012: Bijlage op CD-rom: Kritpipor funna i Sverige del 2, p.150 (IAB).
- 29 Voordat Block eigenaar werd van het merk IAB was het in bezit van Jan Ariensz. Bal (1645/1650-1650) opgevolgd door zijn weduwe Jacomijntje Claes (1650-1674) en Wouter Teunisz. (1674-1674/1678). Voor Jan Ariensz Block geeft Duco als werkzame periode 1677/1678-1687/1693. (Duco 2003, p.171, nr. 662)
- 30 Duco 2003, p.171, nr. 662.
- 31 Meulen 2003, p.61.
- 32 Meulen 2003, p.39 en 1994, p.37.
- 33 Meulen 2003, p.107.
- 34 Meulen 1994, p.34 en Meulen 2003, p.82.

Literatuur:

- Åkerhagen, Arne, 2012, *Den svenska kritpipan - pipor, tillverkare och fynd*. Stockholm.
- Duco, D.H., 2003, *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*. Amsterdam.
- Hendrickx, P., 1963, 'Antwerpen. Geschiedenis van het pijpenbakken', *Ons Heem* XVII, nr. 5, p.149-163.
- Meulen, Adri van der en Paul Smeele, 2012, *De pottenbakkers van Gouda 1570-1940 en hun betekenis voor de geschiedenis van de Nederlandse keramiek*. Leiden.
- Meulen, J. van der, 1990, *De pijpenpotten van Gouda*. Pijpelogische Kring Nederland 13/49, p.212-217.
- Meulen, J. van der, 1994, *De "Gecroonde Roos" en andere pijpenmakersmerken van Gouda. Een vernieuwde en uitgebreide inventarisatie voor het determineren van Goudse pijpen*. Leiden/Gouda.
- Meulen, J. van der, 2003, *Goudse pijpenmakers en hun merken*. Leiden.

Een huis vol pijpen: De boedelinventaris van Geertje Dircks van Neck te Gouda (1695) / A house full of pipes: The estate inventory of Geertje Dircks van Neck from Gouda (1695)

Bert van der Lingen

In 1695, after the death of the Gouda based pipe trader Geertje Dircks van Neck, an inventory of her assets and debts was made by the notary. The document contains interesting information about the pipes she traded and her clients who lived mainly in Gent and Mechelen in the Southern Netherlands (Belgium). The inventory gives the names, qualities and prices of the more than 700,000 pipes that she kept in stock in her house in Gouda. The total stock consisted of cheap coarse quality (47 per cent) and better quality pipes (53 per cent).

Geertje was first married to a potter and clay trader from Gouda. After his death she continued the pottery and clay trade alone. At that time she was probably already in the pipe business as well. In 1674 she married the skipper and merchant Jan Ariensz Block who had his own ships which were most likely used to transport the pipes to customers. In 1676 Geertje and three other potters got the exclusive right, for twelve years, to produce pots in which clay pipes were baked in the oven. In 1689 she and Jan Ariensz Block sold the pottery. One year later Block died. Geertje continued the pipe trade alone until her death in 1695.

